

Stedenbouwkundige en cultuurhistorische verkenning

Dolphia

januari 2020

Tuindorp „Dolphia“ Lonneker

Glänerbrug Plantsoen Dolphia

INHOUDSOPGAVE

Aanleiding - doel	5
Geschiedenis Dolphia	7
Karakteristiek van tuindorpen	9
Nadere ruimtelijke analyse Dolphia	11
Conclusie-aanbeveling	13

Advertentietekst 28 januari 1930

'Het grootste, het tuindorp „Dolphia” nadert langzamerhand zijn voltooiing. Het zal straks zonder twijfel , tot de allermooiste tuindorpen van ons land gerekend kunnen worden. Hier is aan het principe van tuindorpen op de meest royale wijze uitvoering gegeven. Zoo is aan den eisch, dat de woningen in absoluut open bebouwing moeten zyn geplaatst, in alle opzichten voldaan. Er zijn in ons land niet veel tuindorpen, waar de ruimten tusschen de verschillende huizen zóó groot zijn. Er zal straks alle gelegenheid zijn tot het aanleggen van tuinen' en plantsoenen, waardoor de nieuwe wijk welke bij „Dolphia” ontstaat, een sieraad voor de gemeente Lonneker zal worden.'

Tuindorp Dolphia. ENSCHEDE

Figuur 1 Dolphia noordelijk deel Transvaalplein

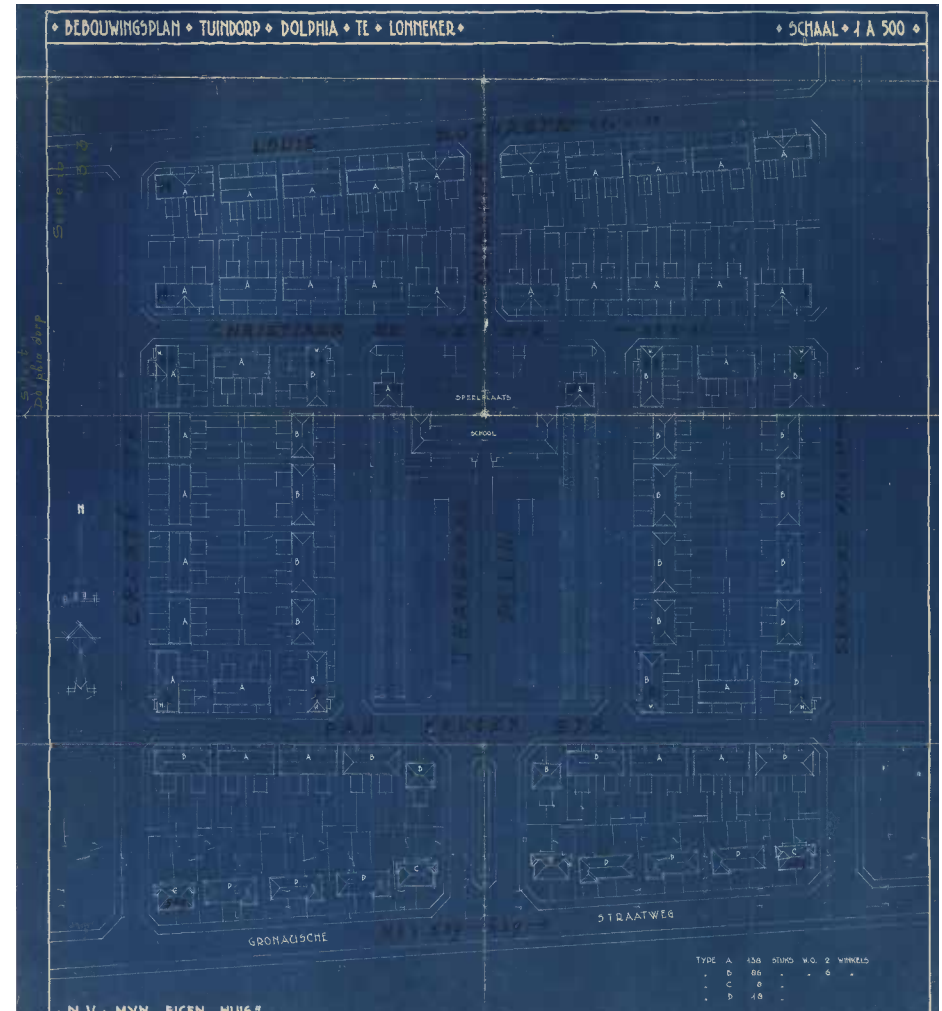
AANLEIDING - DOEL

Het tuindorp Dolphia is in de jaren dertig van de vorige eeuw ontstaan. Het tuindorp aan de toenmalige rijksweg van Enschede naar Glanerbrug en het over de Nederlands-Duitse grens gelegen Gronau, is gebouwd voor- en door arbeiders van de textielabriek van Van Heek en Co.

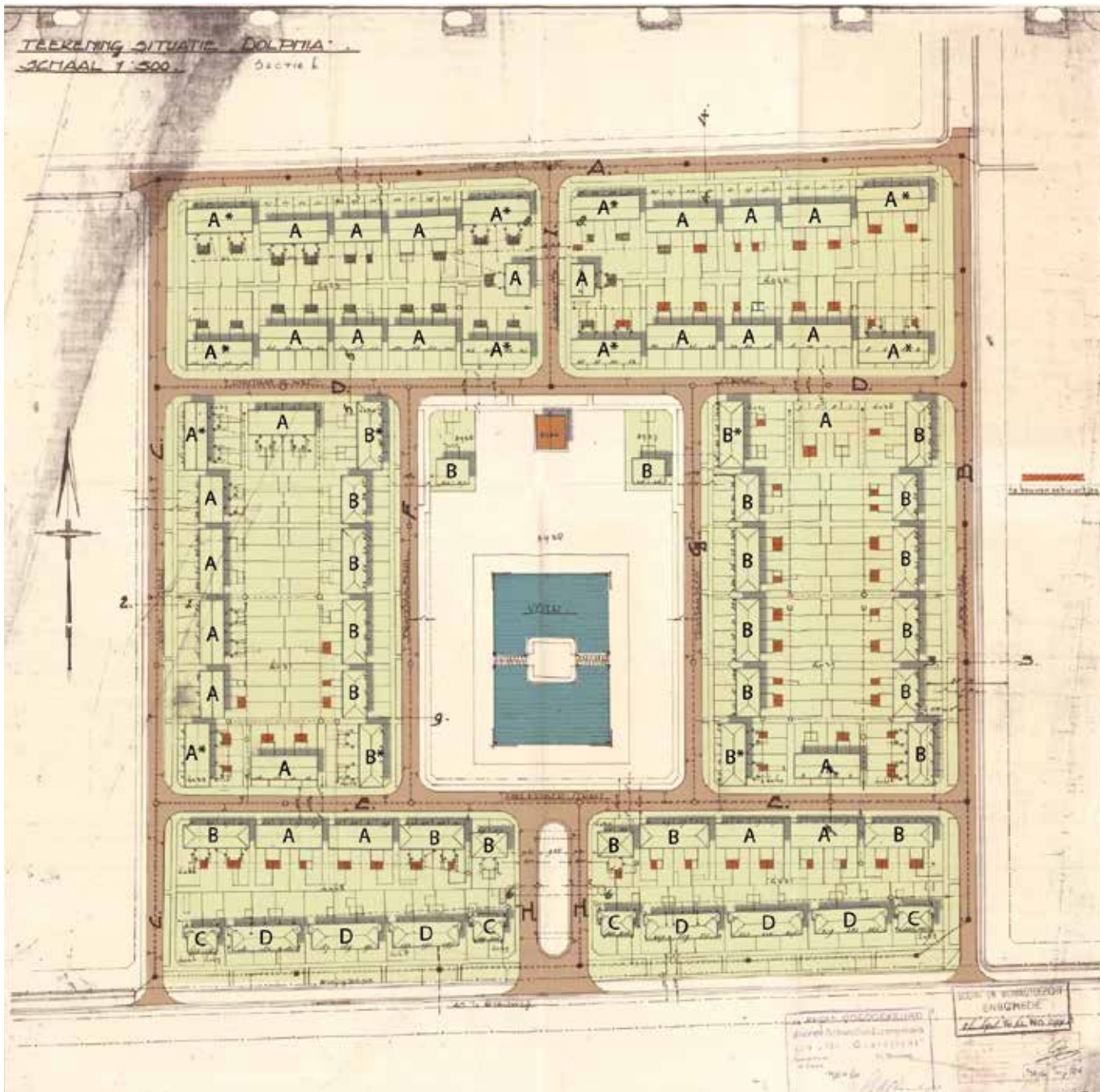
In de planvorming zijn meerdere aanpassingen doorgevoerd. Zo laat een vroeg ontwerp (figuur 2) zien dat op het Transvaalplein een school was voorzien (niet gerealiseerd). En ontbreken de woningen, die met hun voorzijde aan de Tossbertstraat waren gesitueerd.

Het dorp heeft na realisatie de nodige transformaties doorgemaakt die uiteenlopen van kleinschalige renovaties tot grootschalige sloop van het noordelijke deel. Ook zijn groenstructuren omgevormd en aangepast. Dit alles heeft naast de bewoningsgeschiedenis grote gevolgen gehad voor de huidige verschijningsvorm.

Deze verkenning geeft inzicht in de oorspronkelijke en huidige stedenbouwkundige/cultuurhistorische waarden. De uitkomsten worden vertaald in het bestemmingsplan "Eschmarke-Dolphia". Naast dit onderzoek vindt er ook voor enkele panden een waardestelling plaats. Op basis daarvan zal worden bepaald of ze in aanmerking komen voor de duiding 'karakteristiek' in het bestemmingsplan.

Figuur 2 bouwplan Dolphia 1929

Figuur 3 Woningtypologie Dolphia

Woningtype D, een 3-onder-1-kap woning

Woningtype C, een 2-onder-1-kap woning

Woningtype B, een 4-onder-1-kap woning.
B* betreft een winkelwoning

Woningtype A, een 4-onder-1-kap woning
A* heeft in het midden een dwarsgeplaatste kap

GESCHIEDENIS DOLPHIA

Het tuindorp is gebouwd om de textielarbeiders van Van Heek & Co van onderdak te voorzien. Aan de buitenranden van dit tuindorp zijn de ruime huizen voor de 'bazen' gebouwd, terwijl de woningen in het binnengebied bestemd waren voor overige arbeiders. Oorspronkelijk lag de wijk solitair in een open landschap.

Het tuindorp was oorspronkelijk een rechthoekig complex met woningen die in symmetrische rijen rond een plantsoen zijn gebouwd. Dit plantsoen (het Transvaalplein) met een oppervlakte van ruim 8.500 m² wordt gekenmerkt door een waterpartij met gazons en boomopstanden, en vormt daarmee het (groene) hart van dit tuindorp.

In het tuindorp zijn in eerste instantie vier verschillende woningtypen gerealiseerd. Van het eenvoudige A-type werden 138 woningen gebouwd. 80 woningen en zes winkelhuizen van het ruimere B-type werden rond het Transvaalplein gebouwd. Van het duurdere C-type en D-type werden 26 huizen gebouwd langs de Gronausestraat. Deze royale woningen hadden hiermee een beeldbepalende functie in Dolfia. Ieder huis is voorzien van een voor- en achtertuin en bloembakken sierden de gevels.

In 1976 startte een grootschalige vernieuwing van in totaal 223 woningen, destijds het grootste vernieuwingsproject in de stad. De renovatie omvatte een uitbreiding van de woonkamer en het bijbouwen van een keuken, een ruimere douchecel en de aanleg van centrale verwarming.

Met de economische neergang door het verdwijnen van de textielindustrie uit de stad, verdween ook het aanzien van Dolfia. Begin jaren '90 werd het tuindorp gekenmerkt door een gebrek aan saamhorigheidsgevoel

onder de bewoners, een hoge werkloosheid, hangjongeren alsmede alcohol- en drugsoverlast. Door het verplaatsen van de straathandel naar werkloosden en het aanstellen van een wijkbeheerder haalde woningstichting Ons Huis de buurt uit het slop.

Met de aanleg van de wijk Eschmarke is Dolfia langzaam opgenomen binnen de stedelijke bebouwing van Enschede.

In 2005 werd een plan opgesteld voor het vernieuwen en integreren van de wijk binnen nieuwe stedenbouwkundige plannen. Het meest noordelijke deel van het complex werd gesloopt om op den duur plaats te maken voor nieuwbouw. De nieuwbouw heeft niet plaatsgevonden en is er een parkstrook ontstaan. In die periode hebben wel eenvoudige renovatiewerkzaamheden van het bestaande vastgoed plaatsgevonden.

Figuur 4 Het laatste overgebleven winkelhuis aan het Transvaalplein

Figuur 5 Tuindorp Pathmos. Het grootste en meest complete tuindorp van Enschede (bron:photoshelter.com)

KARAKTERISTIEK VAN TUINDORPEN

Tuindorpen zijn volkswoningbouwbuurten uit de eerste helft van de twintigste eeuw, vaak met rijen gebouwde woningen in een hiërarchische stedenbouwkundige opzet. De bebouwing van deze gebieden bestaat voor het overgrote deel uit in lengte variërende rijen een-gezinswoningen. Afwijkende functies zoals kerken, scholen, collectief plantsoen en/of (voormalige) badhuizen komen vaak voor als onderdeel van het stedenbouwkundig plan. Tuindorpen staan bekend als schilderachtige woonbuurten met een kleinschalige stedenbouwkundige structuur en een rijke architectuur.

Stedenbouwkundige structuur

Het karakter van de tuindorpen wordt sterk bepaald door de samenhang tussen stedenbouwkundige structuur, bebouwing, openbare ruimte en groen. Elk tuindorp of cluster kent een eigen ontwerpstempel. Vaak kent een tuindorp een groter groengebied en is het groen in de overige delen meer ondergeschikt. Door kleine sprongen in de gevelrooilijn wordt groen in de straat of op hoeken geïntroduceerd. De begrenzingen tussen privaat en openbaar is duidelijk en wordt vaak in de vorm van heggen of muurtjes vormgegeven. Daarnaast kennen deze wijken grote achtertuinen waar oorspronkelijk het eigen voedsel werd verbouwd. Het openbare groen benadrukt de stedenbouwkundige structuur en legt verbindingen met het groen van de (voor)tuinen. Door poortjes en onderdoorgangen ontstonden interessante pleintjes en plekken.

Bouwvolume

De bebouwing bestaat uit grotere architectuureenheden met (rijen) huizen die een samenhangend beeld vormen. Typerend is de helderheid van de simpele hoofdvormen met één of twee bouwlagen en variërende kappen. Opvallend in het straatbeeld zijn de bindende elementen zoals doorlopende goten en kappen en metselwerk. Ook herhaling van gelijksoortige elementen als voordeuren,

ramen, balkons, en kappen en dakkapellen zijn bepalend voor het beeld en zorgen voor ritmiek. Accenten vinden we vaak op de hoeken en/of het einde van een zichtlijn. De kap speelt een grote rol in het dorpse karakter en zorgt voor samenhang per rij. Maar wordt ook als accent op bepaalde plekken. De kap is veelal nadrukkelijk en komt in verschillende vormen, hellingen, hoogtes en richtingen voor.

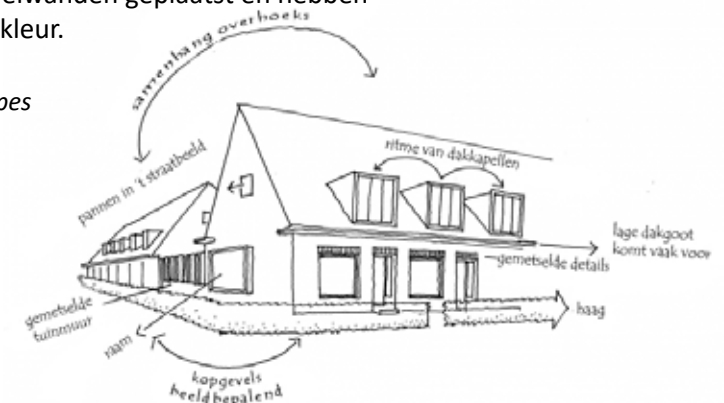
Architectuur

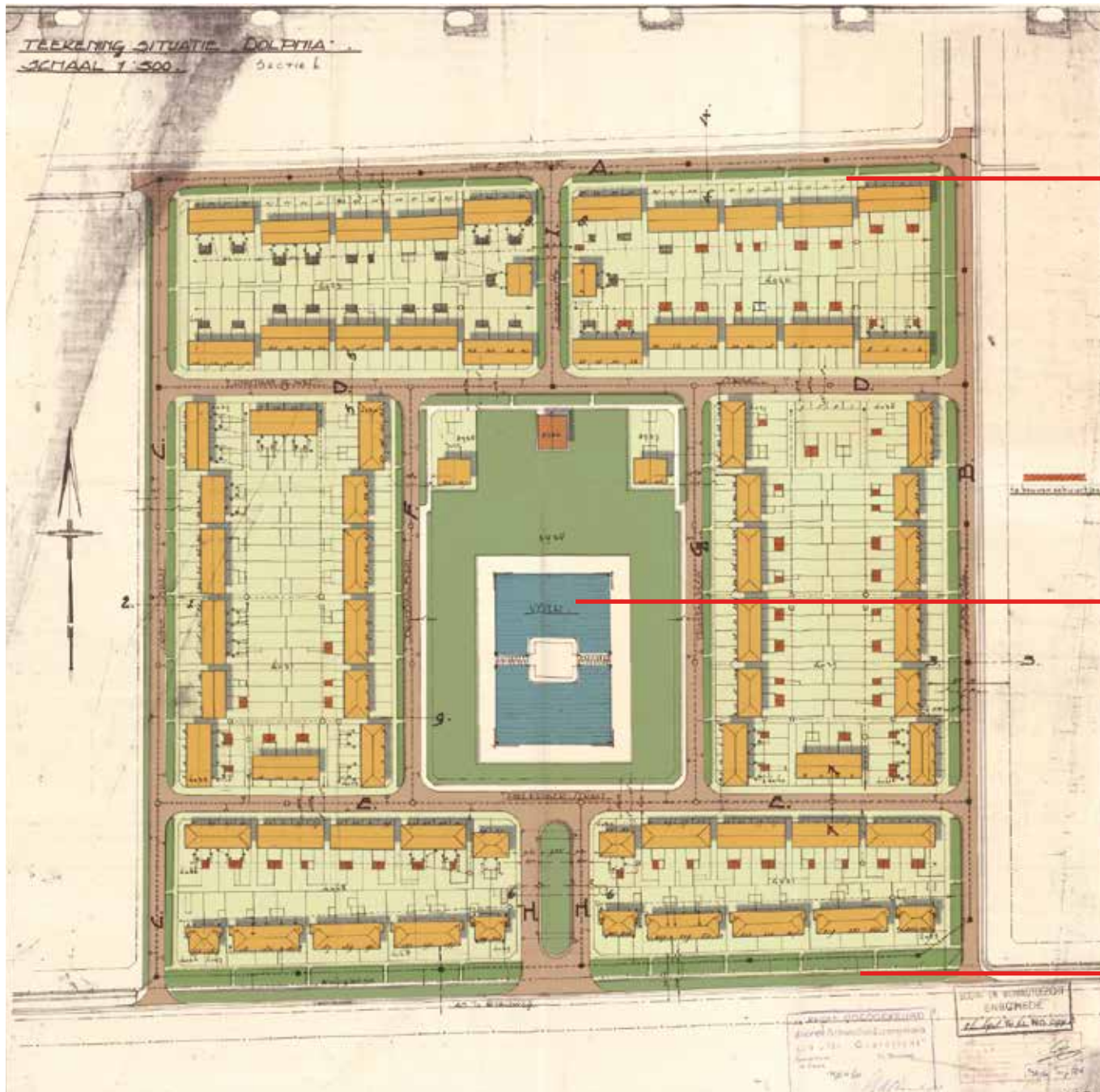
De architectuur en detaillering zijn zorgvuldig, in de meeste tuindorpen/tuindorpstructuur is dit uitgewerkt tot het kleinste niveau en per cluster in samenhang. De rand van het dak is benadrukt door een uitkragende dakgoot. Grote dak overstekken zijn uit getimmerd. Raamvlakken zijn veelal onderverdeeld met stijl en soms roeden. Gevels hebben siermetselwerkaccenten of bijzondere metselwerkverbanden.

Materiaal en kleur

Materialen en kleuren zijn traditioneel. De huizen zijn gemetseld en hebben een pannendak met prominent aanwezige schoorstenen. Hout is toegepast voor de kozijnen. Baksteen is veelal rood of bruin en komt in verschillende tinten en typen metselverbanden voor. Pannen zijn keramisch en vaak oranje/rood. Het schilderwerk van kozijnen en daklijsten is van oorsprong meestal gebroken wit. Raam- en deuropeningen, erkers, balkons zijn ritmisch in de gevelwanden geplaatst en hebben eventueel een accentkleur.

Figuur 6 Tuindorpprincipes

Figuur 7 Tuindorp Dolphia

Figuur 8 Het groene entreegebied met zicht op het Transvaalplein. Rechts is nog een deel van het groene ovaal zichtbaar. Ook zichtbaar zijn de lage tuinmuurtjes en groene erfafscheidingen.

Figuur 9 Het Transvaalplein met de vijver, bruggetjes en zit gelegenheid. Het groene karakter is ondanks de jonge aanplant goed zichtbaar.

Figuur 10 Voorzijde van Dolphia aan de Gronausestraat. Ruime groene berm scheidt de hoofdroute van de wijk

NADERE RUIMTELIJKE ANALYSE DOLPHIA

De opzet van het tuindorp Dolphia kenmerkt zich door een heldere, symmetrische stedenbouwkundige opzet rondom een centraal groen plantsoen. Het wegennet is eenvoudig en is noord-zuid of oost-west georiënteerd. Hierdoor ontstaan 6 samenhangende bebouwingsclusters. Waarbij in de 2 clusters grenzend aan de Gronausestraat ook de duurdere 2-onder-één-kap woningen zijn opgenomen. De clusters zijn sterk verwant aan elkaar.

Binnen de clusters herkennen we de kenmerkende principes van een tuindorp, zoals verspringende rooilijnen, verbijzonderde hoeken en een open structuur waardoor de achtertuinten goed bereikbaar waren. Voor de 4 meer noordelijke clusters was de achtertuin groot wat het mogelijk maakte om eigen voedsel te verbouwen.

De overgang tussen de voortuin en de straat was vormgegeven door overwegend hagen en hekjes wat bedroeg aan het groene beeld. De woningen aan de Gronausestraat kenden lage tuinmuurtjes met gemetselde poeren.

Opvallend is de ruimtelijke zichtas die vanaf de Gronausestraat over het Transvaal plantsoen doorloopt tot aan de noordelijk gelegen landschap. Hierdoor werd het groene entree gebied aan de Gronausestraat verbonden met het Transvaalplein om vervolgens in een rechte lijn, tussen de 2 meest noordelijke clusters, door te lopen in het landelijk gebied.

Hiërarchie

De woningen aan de Gronausestraat zijn door hun schildkappen, balkons en uitbouwen het meest uitbundig en rijk gedetailleerd (C- en D-type). Naarmate het plan zich doorontwikkelt richting het noorden worden de woningen eenvoudiger zonder dat de samenhang verloren gaat. Zo kenden de meest noordelijke woningen (A-type) een opzet waarbij het dak vanaf de eerste verdieping wordt aangezet, eenvoudige details en geen erkers.

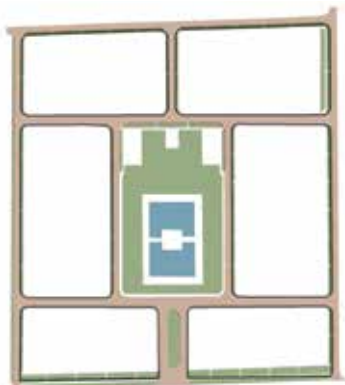
Compositie

De woonbebouwing is sterk aan elkaar verwant en bestaat uit (grotere) eenheden met korte rijen huizen die een samenhangend beeld vormen. De architectuur met verwante baksteen, dakpannen en kleur van de kozijnen dragen hier aan bij. Typerend is ook de helderheid van de simpele hoofdvormen met één of twee bouwlagen en variërende kappen. Balkons, erkers, dwarskappen en dakkapellen geven ritmiek (en een verfijning) in de woonblokken. De kap draagt bij aan het gewenste dorps karakter en kent altijd een mooi overstek.

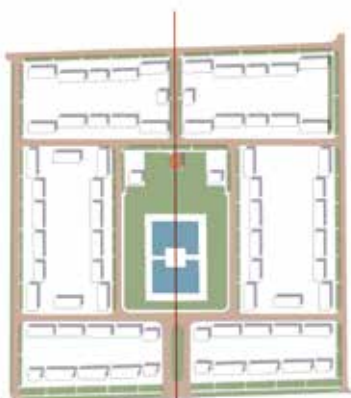
Groen

Het collectieve groen was belangrijk in Dolphia. Niet alleen de formele entree met een groen ovale perkje en het grote Transvaalplein droegen bij aan de groen beleving. Ook de groene berm die de straat scheidde van de doorlopende voetpaden waren belangrijk. In deze grasbermen werden diverse bomen en later struiken aangeplant.

Het Transvaalplein was oorspronkelijk echt een plek voor ontspanning met een vijver in het hart van het plantsoen. Midden in de vijver was een plateau die via 2 sierlijke bruggetjes bereikbaar was.

Figuur 11 zes samenhangende clusters rondom het plantsoen

Figuur 12 De rode lijn vormt een ruimtelijke zichtas

Figuur 13 Tuindorp Dolphia 2020

Figuur 14 De sloop van de 2 noordelijke clusters heeft geresulteerd in een parkachtige ruimte.

Figuur 15 Op het Transvaalplein hebben de gesloopte woningen plaatsgemaakt voor groen. De nieuwe inrichting met speelvoorzieningen heeft de oude symmetrische opzet verlaten. De bruggetjes bij de vijver zijn verdwenen.

Figuur 16 De groene voorruimte is heringericht. De groene erfafscheidingen hebben plaatsgemaakt voor schuttingen.

CONCLUSIE-AANBEVELING

Dolphia is door sloop, toenemend autogebruik, de vervanging van groene erfafscheidingen door schuttingen/stalen lage hekken en stevige renovatie van de woningen, een deel van haar oude grandeur verloren. De ruime groene opzet met doorzichten en de vele open hoeken zijn op onderdelen niet in stand gehouden. Ook hebben beheer en latere ingrepen in de openbare ruimte de oorspronkelijke ontwerpprincipes verlaten.

Wat blijft is de heldere stedenbouwkundige opzet van 4 van de oorspronkelijk 6 bebouwingsclusters rondom een groen plantsoen/plein. Een opzet die zich nog altijd samenhangend laat lezen. De sterke verwantschap in architectuur, dakenlandschap, lichte kozijnen en details dragen hier aan bij. Daarbij zijn alle oorspronkelijke woningtypen nog aanwezig.

Dolphia was bij oprichting een bijzonder initiatief door haar omvang en ruime opzet. Deze tastbare geschiedenis is een belangrijk hoofdstuk in de wordingsgeschiedenis van de gemeente Lonneker. Een belangrijke waarde die het behoud legitimeert.

Geadviseerd wordt om de structuur van dit tuindorp met groenstructuren juridisch te beschermen op basis van bovenstaand. Het is te overwegen of er een herstelplan kan worden ontwikkeld voor de openbare ruimte. Ook zouden zichtbare schuttingen, zichtbaar vanaf de openbare weg bij voorkeur 'vergroend' uitgevoerd kunnen worden en is het wellicht mogelijk om de zwarte lage hekjes, die bij een latere renovatie zijn geplaatst, te voorzien van hagen. Ook verdient het Transvaalplein, aan de noordzijde, een nieuwe heldere stedenbouwkundige begrenzing, die verwant is aan de huidige/oorspronkelijke opzet (architectuur, materiaal en kleur). Een ander onderzoek doet cultuurhistorisch waardeonderzoek op pandniveau. Dit kan leiden tot de aanduiding karakteristiek in het bestemmingsplan.

Figuur 17 Huidige inrichting Transvaalplein. Meest noordelijk is het huidige buurthuis zichtbaar.

Figuur 18 Huidig beeld Paul Krugerstraat. De auto heeft oorspronkelijke groenstructuren ingenomen. Ook zichtbaar zijn de nieuwe zwarte hekjes.

Figuur 19 Huidig beeld Slankweg. De oude bomenstructuur is gebleven en de brede groenberm is op onderdelen ingenomen door de auto.